

MAŁGORZATA KOSIOREK*

FORMY OPORU NAUCZYCIELSKIEGO JAKO PRZEJAW OBYWATELSKIEGO ZAANGAŻOWANIA W PROCES DEMOKRATYZACJI EDUKACJI

Wprowadzenie

Nowy ład, który został zapoczątkowany w Polsce ponad 30 lat temu, przyniósł nadzieje w zakresie budowania wolnej, demokratycznej i uspołecznionej oświaty. Wraz z demokracją pojawiły się szanse na podejmowanie działań społecznych oraz możliwości wyrażania różnych stanowisk i poglądów. Pomimo tego od lat w przestrzeni publicznej i medialnej utrzymuje się narracja o niskiej partycypacji obywatelskiej Polaków. Jej poziom jest mierzony zaufaniem i akceptacją dla instytucji obywatelskich i politycznych. Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) w swoim raporcie z 2022 r. odnotowało najniższy od 16 lat wskaźnik zaufania w Polsce. Wyniki sondażu pokazały, że aż 77% osób nie ufa albo ma daleko idący dystans do innych, a nastroje społeczne są kształtowane przez instytucje, które znajdują się w głębokim kryzysie (CBOS, 2022). Wiele sytuacji rodzących niezadowolenie, konflikty i nieporozumienia występuje w sektorze edukacji. Konsekwencje narastającej frustracji i licznych rozczarowań skłaniają część nauczycieli do angażowania się w walkę o obywatelską i demokratyczną szkołę. Aktywność tej grupy zawodowej ma najczęściej formę oddolnych inicjatyw – ruchów społecznych bądź protestów wynikających z braku zgody na decyzje polityczne uwarunkowane m.in. centralizacją systemu edukacji. Obywatelskie działania wspomnianej grupy zwykle sprowadzają się do inicjowania publicznych dyskusji i dialogu z politykami, prowadzenia badań oraz opracowania rekomendacji w zakresie prawa oświatowego, podejmowania

---

* Małgorzata Kosiorek (<https://orcid.org/0000-0001-8093-6279>); Uniwersytet Łódzki, ul. Pomorska 46/48, 91-408 Łódź; tel. +48 42 6655085; e-mail: malgorzata.kosiorek@now.uni.lodz.pl

kroków na rzecz poprawy jakości kształcenia, a także tworzenia placówek przyjaznych dla uczniów, rodziców i nauczycieli.

Zaangażowanie i dążenie do realizacji postulatów wysuwanych przez ruchy oraz organizacje społeczne można postrzegać w kategorii oporu nauczycielskiego, który jest reakcją na postępującą degradację wartości demokratycznych w oświacie. W prezentowanym artykule opór ma potencjał emancypacyjny (Czerepaniak-Walczak, 2006) i rozwojowy (Pasikowski, 2014). Oznacza to, że nie tylko jest on jednoznaczny z dążeniem do zmiany edukacyjnej, lecz także stanowi mechanizm zabezpieczający tożsamość i podmiotowość jednostki ludzkiej (wymiar indywidualny), prowadzi tym samym do dialogu i walki z dominacją (wymiar społeczny). W prezentowanym ujęciu ruchy i organizacje społeczne skupiające przedstawicieli związanych z oświatą stają się ważnym podmiotem podejmującym działania, zarówno w obszarze polityki oświatowej, jak i praktyki edukacyjnej.

Celem artykułu jest ukazanie form oporu i zaangażowania nauczycieli oraz określenie głównych kategorii działań oporowych na tle formalnych decyzji i posunięć władz oświatowych.

O potrzebie zaangażowania obywatelskiego

Pojęcie zaangażowania obywatelskiego jest często używane zamiennie z takimi słowami, jak: „aktywność”, „uczestnictwo” lub „partycypacja obywatelska” (Skąpska, 1992; Elias, 2003; Olech, 2011; Przybylska, Giza, 2014; Schimanek, 2015). Termin „zaangażowanie obywatelskie” jest łączony z myśleniem i działaniem na rzecz dobra wspólnego (Putnam, 1995). Sprzyjają temu ustrój demokratyczny, poczucie wspólnoty, a także gwarancja bezpieczeństwa w zakresie przestrzegania prawa. Obok sieci społecznych i zaufania, zaangażowanie jest jednym z kluczowych elementów kapitału społecznego. Zdaniem Roberta Putnama (1995) w danej grupie podstawą kapitału społecznego są przestrzegane przez jej członków normy wzajemności oraz właśnie sieci obywatelskiego zaangażowania. W takim rozumieniu aktywność odnosi się do działalności celowej, intencjonalnej, ukierunkowanej na interes społeczny, wiąże się z dzieleniem zasobami z innymi (jednostkami, grupami) i pozwala kształtować własne zasoby, a także obejmuje działalność ukierunkowaną na sferę społeczną oraz polityczną. Według Doroty Gierszewski (2015) osoby zaangażowane obywatelsko cechują: prospołeczne predyspozycje do aktywności, motywacja związana z poczuciem wywierania efektywnego wpływu na otaczającą rzeczywistość, motywacja egocentryczna (nastawienie na wymierne korzyści, realizacja własnych potrzeb, rozwój osobisty, zdobywanie wiedzy, osiągnięcie satysfakcji, wzmacnianie poczucia własnej wartości), motywacja altruistyczna (zorientowana na bezinteresowną pracę na rzecz dobra wspólnego) i motywacja afiliacyjna (potrzeba kontaktu z ludźmi lub środowiskiem osób, które podobnie myślą, potrzeba przynależności, więzi, bycia potrzebnym).

Zaangażowanie obywatelskie jako aktywność podejmowana przez samych obywateli, a nie władzę, stanowi podstawowy element społeczeństwa obywatelskiego. Zgodnie z koncepcją Alexisa de Tocqueville'a posiada ono szerokie spektrum organizacji, stowarzyszeń, ruchów społecznych powstałych z oddolnych inicjatyw obywateli, niezależnych od państwa i niepodlegających jego bezpośredniej kontroli (Chmiel, 2015). Występuje ono wówczas, gdy społeczeństwo utożsamia się z grupami bądź organizacjami (formalnymi lub nieformalnymi) prezentującymi zróżnicowane interesy społeczne (Witkowska, Wierzbicki, 2008). Zasadę tę potwierdza Zbigniew Pełczyński (2007, s. 207), pisząc, że

społeczeństwo obywatelskie jest areną, na której współczesny człowiek znajduje prawo do zaspokojenia uzasadnionych potrzeb własnych i rozwija swoją jednostkową osobowość, ucząc się wszakże doceniać działania grupowe i społeczną solidarność oraz dostrzegać, że jego własne dobro zależy od innych. Społeczeństwo obywatelskie uczy go także bycia obywatelem i przygotowuje do działania na arenie politycznej państwa.

Z punktu widzenia zaangażowania obywatelskiego środowiska nauczycielskiego ważną definicję formułuje Edmund Wnuk-Lipiński (2008, s. 119), który określa je jako

ogół niepaństwowych instytucji, organizacji i stowarzyszeń cywilnych działających w sferze publicznej. Są to struktury względnie autonomiczne wobec państwa, powstające oddolnie i charakteryzujące się na ogół dobrowolnym uczestnictwem swoich członków.

Analizując przywołane określenia, należy zauważyć, że społeczeństwo obywatelskie nie jest czymś skończonym, zamkniętym, dającym się ująć w jakiegokolwiek ramy. Jest to pojęcie dynamiczne. Cel, do którego się dąży, pozwala na zaangażowanie obywatelskie jednostek ludzkich, które są gotowe i chętne do działania na rzecz szeroko pojętego dobra wspólnego. W zaangażowaniu obywatelskim w takim społeczeństwie ważne są m.in.: równość, niezależność, otwartość, budowanie tożsamości wokół szerokiego spektrum wartości, szacunek dla prawa, oddolność i poczucie sprawstwa. Dlatego kluczowym elementem wszelkich aktywności jest człowiek świadomy swoich praw i obowiązków, który dobrowolnie, bez ingerencji z zewnątrz potrafi włączyć się bądź inicjować działania zmierzające do poprawy jakości funkcjonowania innych obywateli. Pomimo niskiego poziomu zaangażowania obywatelskiego w Polsce stanowi ono w życiu społecznym i politycznym antidotum na wszelkie niedostatki ze strony demokratycznej władzy. Pozwala utrzymać społeczną równowagę, bilansować braki związane z niewydolnością organów państwa, jest warunkiem niezbędnym dla istnienia demokracji. Potwierdza to coraz bardziej widoczna nie tylko w środowiskach lokalnych, lecz także na arenie ogólnopolskiej, działalność ruchów i organizacji społecznych. Podejmują one różnorodne inicjatywy

na rzecz wspólnego dobra nauczycieli, uczniów i rodziców, co w przyszłości może zaowocować licznymi zmianami w oświacie.

Opór nauczycielski jako przejaw zaangażowania obywatelskiego

Kategoria oporu jest utożsamiana ze zjawiskiem społecznym ujawniającym się zazwyczaj wobec proponowanej zmiany wymuszającej na człowieku dostosowanie się do nowej, często nieakceptowanej przez niego sytuacji. W naukach społecznych termin „opór” jest na ogół definiowany jako sprzeciw, aktywność świadomie skierowana przeciw temu, o co się prosi lub czego się wymaga (Bielińska-Suchanek, 2013; Mamzer, 2016; Bielska, 2017). Jest: odpowiedzią na przemoc, ograniczanie autonomii, utożsamiany z buntem, kontestacją, nieposłuszeństwem, krytyką zastanego stanu rzeczy. Opór występuje wówczas, gdy relacje między ludźmi są sformalizowane, a człowiek jest traktowany jedynie jako wykonawca zadań. Źródłem oporu jest poczucie dyskomfortu doświadczanego przez daną osobę lub grupę pod wpływem nacisków, presji bądź ograniczeń. Krzysztof Olechnicki i Paweł Załęcki (1998) synonimem oporu czynią pojęcie opozycji, definiując ją jako: (1) grupę społeczną lub grupy społeczne o różnym stopniu zorganizowania przeciwstawiające się dominującej i/lub rządzącej organizacji politycznej; (2) zespół osób, także luźno ze sobą powiązanych, wyrażających odmienne opinie w sprawach szczegółowych lub dotyczących głównych założeń ugrupowań rządzących; (3) sytuację społeczną świadomego przeciwstawiania się jednostkowych lub grupowych poglądów innym poglądom.

Zdaniem Andrzeja Radziewicza-Winnickiego (2014, s. 110–111) opór dotyczy szczególnie sytuacji społecznych, w jakich jednostka pozostaje z otoczeniem; z zespołem pewnych okoliczności czy ich wzajemnej konfrontacji w danym momencie; miejscem, w którym zachodzą określone wydarzenia; a także pozycją, stanowiskiem czy położeniem osoby/osób ulokowanych w danej strukturze podejmujących w danej chwili.

Podobnie zjawisko oporu definiuje Ewa Bielska (2013), pisząc, że może on być traktowany jako obiektywny fakt zachodzący w rzeczywistości społecznej, umiejscowiony w strukturze społecznej i pełniący w niej określone funkcje, jako aspekt interakcji społecznych bądź jako fakt wskazujący na permanentność konfliktu społecznego oraz jako pochodna relacji władzy i podporządkowania. U podstaw oporu leży poczucie deprivacji potrzeb jednostek/grup lub kapitał społeczny i kulturowy, który pozwala podejmować działania. Również według Sławomira Pasikowskiego (2014, s. 67) o oporze mówi się jak o

procesie społecznym, gdyż zarówno geneza, jak i przebieg oraz skutki zachodzą w społecznym kontekście, w interpersonalnych lub międzygrupowych interakcjach związanych najczęściej z relacjami władzy i konfliktem interesów.

Ponadto autor zwraca uwagę na dwa poziomy oporu: (1) grupowy – traktowany jako rodzaj stosunków społecznych lub rodzaj społecznej ideologii oraz (2) indywidualny – utożsamiany z postawą (jednostkowym zachowaniem).

Biorąc pod uwagę przytoczone definicje, można przyjąć, że opór odnosi się do przeciwstawiania się regułom i oczekiwaniom społecznym, przez co jest wiązany z takimi pojęciami, jak władza czy porządek społeczny. Michel Foucault (2000) zwraca uwagę, że władza stanowi dynamiczną podstawę wszelkich interakcji i praktyk społecznych, która: (1) umożliwia ukonstytuowanie się podmiotowości uczestniczących w nich jednostek; (2) jest wynikiem nieustannej (symbolicznej) walki między jednostkami. Władza (dominacja) prowadzi zatem do oporu, a „gdzie jest władza, istnieje też opór” (Foucault, 2000, s. 86). Według *Słownika pojęć socjologicznych* (Pacholski, Słaboń, 2001, s. 169–170) opór wobec władzy może być realizowany poprzez:

- dążenie do przekształcenia władzy o charakterze całkowitym do władzy podzielonej, obustronnej;
- ograniczenie zasięgu władzy;
- pozostawienie bez kontroli działań wywoływanych przez władzę;
- wyparcie osoby mającej władzę całkowitą.

W badaniach pedagogicznych ważną kwestię stanowi zagadnienie oporu wobec zmian wdrażanych w systemie edukacji. Transformacja ustrojowa, która zapoczątkowała przemiany demokratyczne w Polsce, sprawiła, że od ponad 30 lat osoby zaangażowane w sprawy oświaty sprzeciwiają się reformom i pomysłom forsowanym przez władze administracyjne. Działania te noszą znamiona oporu edukacyjnego, który jest szczególnego rodzaju reakcją na innowacje czy zmiany w edukacji, sprowadzającą się do zachowania stanu obecnego (Milerski, Śliwerski, 2000). Kluczowym ogniwem oporu w systemie oświaty są nauczyciele: krytyczni, refleksyjni, zaangażowani i dostrzegający potrzebę zmiany. Jako grupa zawodowa coraz częściej czują się oni niedoceniani i lekceważeni, trudno też im zaakceptować narzucane zmiany i modyfikacje. W obliczu nieustannie narastającego niepokoju o przyszłość własną i swoich podopiecznych korzystają z przysługujących im praw i demonstrują publiczny sprzeciw. Nie chcą biernie i automatycznie przyjmować kolejnych odgórnych decyzji politycznych. Jak zauważa Lech Witkowski (2014, s. 25), „wiele zachowań nauczycieli aż prosi się o opór; co więcej, opór znamionuje siłę podmiotowości i twórczej postawy”. Prawo do oporu, do wyrażania własnego zdania to uznanie podmiotowości nauczyciela, które pozwala mu na kreowanie samego siebie, zajęcie określonego stanowiska w sprawach zawodowych, a także na aktywne uczestnictwo w rozwiązywaniu problemów społecznych. Formy oporu inicjowane przez nauczycieli pozwalają im przeciwstawiać się presji ze strony władz centralnych, a jednocześnie potwierdzają ich prawo do wolności. Ustrój demokratyczny stwarza im warunki do tego, aby mogli przejawiać opór wobec bieżącego porządku, a pojawienie się oporu może prowadzić do dialogu i negocjowania przepisów prawa oświatowego.

Założenia metodologiczne

Celem badań uczyniono ukazanie i rekonstrukcję przejawów oporu nauczycieli na przykładzie działań wybranych ruchów oraz organizacji społecznych. Pytania badawcze zostały sformułowane następująco: Jakie działania oporowe podejmują osoby skupione w nauczycielskich ruchach i organizacjach społecznych? Jakie tematy dominują w działaniach oporowych podejmowanych przez wybrane ruchy i organizacje społeczne? Badania miały charakter eksploracyjny. Przeprowadzono je za pomocą analizy danych zastanych. Pojęcie danych zastanych odnosi się do szerokiego zakresu źródeł powstających wskutek procesów dokumentowania wielu dziedzin życia publicznego (Sułek, 2002; Makowska, Boguszewski, 2013). Są to każdego rodzaju materiały, których cel powstania nigdy nie był celem badawczym oraz materiały niewywołane przez badacza, który na nich pracuje niezależnie od tego, czy wcześniej były wywołane w celach badawczych (Świderek, 2013). Na wybór tego typu analizy miały wpływ takie czynniki, jak: sposób pozyskiwania i dostępność danych, możliwość wykorzystania ich do celów porównawczych oraz możliwość uwzględniania i lepszego zrozumienia współczesnych problemów polityki oświatowej. Gromadzenie danych/dokumentów, ich selekcję, analizę i naukową interpretację przeprowadzono w okresie od września do listopada 2022 roku. Główne źródła analiz stanowiły dokumenty programowe (statuty organizacji, sprawozdania z działalności, oświadczenia) oraz inne materiały, takie jak: strony internetowe, newslettery, posty w mediach społecznościowych i na fanpage'ach. Cezurą czasową objęto materiały wytworzone w latach 2020–2022. Do badań wybrano cztery aktywne w obszarze oświaty ruchy i organizacje społeczne:

1. Edukacja w Działaniu – powstała jako próba wspólnego działania nauczycieli, uczniów, rodziców, grup oddolnych i aktywistów. Promuje wartości związane z demokracją, podejmuje tematy dotyczące edukacji krytycznej, antydyskryminacyjnej, inkluzyjnej, humanistycznej, traktuje o prawach człowieka, zagrożeniach w świecie cyfrowym, o kryzysie klimatycznym, odwadze, odpowiedzialności, współpracy, samorządności, różnorodności, debacie i działaniu dla społeczeństwa oraz konieczności osobistego angażowania się w zmianę świata (<http://edukacjawdzialaniu.pl/>).
2. Fundacja Ja Nauczyciel'ka – została powołana przez zespół liderek i liderów w celu współtworzenia i inicjowania projektów edukacyjnych oraz wspierania pracowników oświaty. Stanowi przestrzeń dla osób profesjonalnie zaangażowanych w sprawę edukacji. Prowadzi aktywne działania w zakresie wdrażania zmian, w tym informowania, promowania, inspirowania, sieciowania oddolnych akcji na rzecz oświaty. Główne cele działalności to: (1) projektowanie zmiany i budowanie nowego modelu edukacji; (2) przygotowanie społeczeństwa do zmiany w edukacji, praca nad świadomością społeczną dotyczącą edukacji; (3) inicjowanie i moderowanie dyskusji,

- uwspólnianie języka/słownika pojęć na temat edukacji; (4) przygotowanie się wspólnie ze środowiskiem edukacyjnym do zmiany sposobu pracy (<https://ja-nauczyciel.pl/>).
3. Protest z Wykrzyknikiem – powstał w wyniku braku zaufania do władzy i z konieczności walki o poprawę statusu materialnego nauczycieli. Formułuje postulaty dotyczące zmiany rzeczywistości edukacyjnej, walczy o nowoczesną szkołę odpowiadającą potrzebom uczniów. Ważny element działalności stanowi troska o edukację antydyskryminacyjną i edukację seksualną. Inicjator projektu oddolnych ogólnopolskich konsultacji społecznych (Narada Obywatelska o Edukacji), w którym oddano głos wszystkim zainteresowanym sprawami oświaty: uczniom i ich rodzicom, nauczycielom, ekspertom i samorządowcom (<https://protestzwykrzyknikiem.pl/>).
  4. Nie dla chaosu w szkole – skupia przedstawicieli organizacji i stowarzyszeń działających na rzecz polskiej edukacji. Główną aktywnością jest przeciwstawianie się zmianom wprowadzanym przez władze oświatowe (<https://niedla-chaosuw szkole.pl/>).

Przyjęta procedura badawcza daje możliwość uwzględnienia i zrozumienia kontekstu aktualnych problemów edukacyjnych w Polsce. Jednocześnie pozyskana wiedza będzie stanowiła inspirację do dalszych badań i pogłębionej refleksji w zakresie znaczenia i roli oporu nauczycielskiego w procesie demokratyzacji i uspołecznienia oświaty.

Analiza i dyskusja wyników badań

Badane ruchy i organizacje społeczne nie reprezentują żadnej grupy interesów ani stronnictwa politycznego. Dążą do wprowadzania zmian drogą debat i dyskusji, nie zaś walką. Nie są to działania o charakterze rewolucyjnym, a reformatorskim.

Przeprowadzona analiza pozwoliła uzyskać odpowiedź na pierwsze pytanie badawcze poprzez zidentyfikowanie pięciu głównych kategorii działań oporowych podejmowanych przez ruchy i organizacje społeczne. Są to:

- przeciwstawianie się zmianom w zakresie prawa i polityki oświatowej (np. ogólnopolskie akcje #wolnaszkola, #nieEgzaminom2020, Politycy pod lupą nauczycieli, protestów przeciwko LexCzarnek);
- inicjowanie publicznej, merytorycznej debaty na temat stanu edukacji w Polsce (np. 21.07.2021 – Obywatelski Kongres Edukacyjny. Dołącz do dyskusji o polskiej edukacji!; 5 wykrzykników dobrej edukacji; Tour de Konstytucja PL; Rozmowy o Konstytucji – Edukacja po pierwsze);
- publiczne odnoszenie się (opiniowanie) do działań instytucji kontrolnych (np. Apel do Ministra Edukacji i Nauki i Dyrektora Centralnej Komisji Egzaminacyjnej w sprawie egzaminów dla uczniów uchodźczych; Ogólnopolska akcja #wolnaszkola);

- przygotowanie ekspertyz i rekomendacji dotyczących różnych sfer oświaty (np. Politycy pod lupą nauczycieli; Narada Obywatelska o Edukacji);
- wzmacnianie wspólnotowości środowiska nauczycielskiego i uczniowskiego (np. Ogólnopolska Rada Pedagogiczna; webinaria: „Uczniowie LGBT+, rozumiem i wspieram”; zasady przyjmowania do szkół dzieci ukraińskich; ogólnopolska akcja #TęczowyPiątek).

Zaprezentowane formy oporu nauczycieli i zaangażowania obywatelskiego opierają się na sieciach obejmujących zarówno formalne, jak i nieformalne więzi w środowiskach lokalnych lub przestrzeni Internetu. Mobilizując się i angażując w sprawy edukacji, członkowie ruchów i organizacji społecznych chcą wpływać na zmiany w zakresie polityki oświatowej, uczestniczą w debatach publicznych, oddziałują na opinię publiczną poprzez upowszechnianie swojego punktu widzenia.

W nawiązaniu do drugiego pytania badawczego ustalono, że działania oporowe odnoszą się przede wszystkim do takich tematów, jak: (1) koncepcja i sposób wdrażania zmian w oświacie (ich autorzy okazują się osobami, które nie posiadają wystarczających kompetencji i wiedzy, nie konsultują pomysłów ze specjalistami, nie znają specyfiki pracy nauczycieli); (2) ocena proponowanych zmian (nieprzemyślane, pozbawione sensu); (3) tempo i zakres zmian (wzrost biurokratyzacji, dezorganizacja pracy nauczycieli i innych pracowników sektora oświaty); (4) poszanowanie praw ucznia i praw człowieka (sprzeciw wobec ideologizacji oświaty, zjawiskom dyskryminacji, marginalizacji, zwrócenie uwagi na problemy dzieci uchodźczych szczególnie z terenów objętych wojną w Ukrainie).

Analizując wyniki badań, kategorię przejawianego oporu można utożsamić z definicją Ewy Bielskiej (2017, s. 17), która opisała ją jako „system refleksyjnych działań podejmowanych przez jednostkę lub grupę w odpowiedzi na rozpoznane praktyki opresyjne, których jednostka lub grupa doznała”. W świetle uzyskanych informacji nauczyciele stanowią grupę mniejszościową, która ze względu na dyskredytujące działania władz oświatowych stosuje różne strategie oporowe w celu zmiany sytuacji opresyjnej i uzyskania możliwości wywierania wpływu na rzeczywistość. Zachowania te mają charakter polityczny, stanowią przykład nieposłuszeństwa obywatelskiego, ale są również traktowane w kategorii „moralnego oburzenia” (Bielska, 2017, s. 16). Rozpatrując formy oporu nauczycielskiego, należy zwrócić uwagę na to, że w kontekście nieposłuszeństwa obywatelskiego można utożsamić je z aktywnością opisywaną przez Hannę Arendt (1999). Według autorki ich źródłem jest sprzeciw wobec opresyjnej polityki rządu przejawiającej się w konkretnych działaniach i prawie.

Badania nad nauczycielskim oporem związanym ze świadomym przeciwstawianiem się zewnętrznym ograniczeniom władz oświatowych w ostatnich latach w Polsce realizowała Małgorzata Zalewska-Bujak (2022). Autorka po przeprowadzeniu wywiadów z nauczycielkami opisała problem odczuwania

przez respondentki presji zawodowej dotyczącej odgórnych uregulowań i nacisków, których źródła tkwią w: (1) nadrzędnych siłach dominujących w polu edukacyjnym; (2) polityce centralnych władz oświatowych oraz oddziaływaniach organów nadzorujących szkoły; (3) lokalnych organach administrujących oświatę; (4) dyrektorach szkół postrzeganych jako strażnicy systemu rozliczania nauczycieli. Dokonane na potrzeby tego artykułu analizy wpisują się w wyróżnione przez Zalewską-Bujak (2022) czynniki motywujące nauczycieli do przeciwstawiania się odgórnym decyzjom wyrażania oporu względem zewnętrznych ograniczeń.

Warto podkreślić, że zaangażowani w proces demokratyzacji edukacji i dążący do zmian nauczyciele są świadomi podlegania praktykom opresyjnym, dlatego chcą aktywnie wywierać wpływ na istniejące struktury społeczne. Podejście to lokuje się w teorii, która utożsamia potencjał oporowy z tzw. empowermentem (Vinthagen, Lilja, 2007). Nauczyciele partycypujący w budowanie demokratycznej oświaty to osoby otwarte na świat i innych, empatyczne, dostrzegające złożoność procesów polityczno-społecznych. Nie chcą biernie poddawać się decyzjom i ocenom zewnętrznych „ekspertów”, ponieważ twórczo i refleksyjnie podchodzą do swojej praktyki zawodowej, posiadają bogatą wiedzę popartą doświadczeniem. Dostrzegają konieczność przemian w systemie edukacji i jednocześnie chcą mieć wpływ na ich kierunek i kształt, a poprzez brak zgody na odgórne decyzje władz i ich kontestację okazują swój sprzeciw. Podejmowany przez nich opór jest działaniem przemyślanym, celowym i stanowi pochodną odmowy uznania określonego stanu (Szkudlarek, 1993). Zaprezentowane formy zaangażowania obywatelskiego są zaś wyrazem ich refleksji nad edukacją oraz sprzeciwem wobec destrukcyjnych kroków władz administracyjnych.

Opór w aktualnej rzeczywistości społeczno-politycznej w Polsce ma potencjał emancypacyjny, staje się zasadniczym elementem przemian w sferze oświaty, a jego podstawowym celem jest demistyfikacja opresyjnych działań. Opór ma bowiem charakter obywatelskiej niezgody na pomysły władzy i jest rozumiany jako gniew pojawiający się w sytuacji wywierania na ludzi presji (Świda-Ziemba, 1994). Formy aktywności wybranych organizacji i ruchów społecznych oraz podejmowane problemy wskazują na silną potrzebę i chęć zaangażowania się nauczycieli w proces kreowania systemu oświaty. Z badań wynika, że stanowią oni grupę refleksyjnych intelektualistów, którzy opór postrzegają jako element kultury obywatelskiej (Giroux, 2001). Przeprowadzona analiza dowiodła, że są nie tylko adresatami zmian, o których zadecydowano poza ich szkołami i klasami, lecz także – poprzez podejmowanie działań oporowych – ich inicjatorami. Są z jednej strony poddawani wpływowi zewnętrznych przepisów i zaleceń, z drugiej zaś sami starają się nadawać kierunek zmianom i reformom. Mobilizacja, zaangażowanie, wspólnotowość, a także walka o demokratyczne wartości to zatem realne świadectwo budowania przez środowisko nauczycielskie społeczeństwa obywatelskiego.

Podsumowanie

Pomimo wielu zmian, będących wynikiem transformacji ustrojowej i realnego przejścia społeczeństwa polskiego od tzw. ładu hierarchicznego do demokratycznego, polityka wciąż odgrywa istotną rolę w kreowaniu zmian. Jej założenia są odzwierciedlone chociażby w programach nauczania, które są tworzone na podstawie obowiązujących standardów kształcenia i minimum programowego. Typowe dla władz oświatowych jest inicjowanie zmian odgórnie, aranżowanie ich na poziomie ministerstwa bez partycypacji osób bezpośrednio zainteresowanych. Nie jest to działanie charakterystyczne dla demokracji, która jest systemem wymagającym zaangażowania sił społecznych. Jak pisze Bogusław Śliwowski (2020, s. 35),

nie wolno dokonywać przemeblowania struktury z pominięciem jej członków, gdyż prowadzi to do nieliczenia się z ich godnością i prawami życia społecznego oraz psychicznego. Opór na zmiany jest czymś naturalnym, toteż jego unikanie przez władze oświatowe wbrew aktorom zmiany, arbitralnie, z pozorowaniem konsultacji społecznych radykalizuje relacje społeczne, sprzyjając powstawaniu, rozwijaniu i utrwalaniu autorytarnych zależności w sytuacji, gdy wolność, poczucie sprawstwa są warunkiem *sine qua non* rzeczywistego uczenia się i wychowania.

Ciągły brak możliwości wpływania na decyzje władz administracyjnych i jednocześnie brak akceptacji dla wprowadzanych w ostatnich latach zmian, a także potrzeba stabilizacji i zawodowego poczucia bezpieczeństwa coraz częściej przybierają postać konfliktu społecznego na linii władza–nauczyciele i prowadzą do publicznego wyrażania oporu społecznego. Wyrazem radykalnego sprzeciwu nauczycieli wobec działań politycznych w sferze edukacji była ogólnopolska akcja strajkowa zorganizowana w 2019 roku. Trwający ponad 20 dni protest był ważnym impulsem, dzięki któremu nauczyciele zaczęli się jednoczyć i angażować w tworzenie oddolnych ruchów i inicjatyw społecznych (Kosiorek, 2020a, 2020b). Aktywność nauczycieli w trakcie strajku wpisuje się kategorię oporu, w której władze oświatowe stały się opresorem ze względu na podejmowane działania, takie jak „postępująca pauperyzacja zawodu nauczycielskiego, odmowa uznania nauczycielskich postulatów strajkowych, ignorancja, lekceważenie” (Smolińska-Theiss, 2019, s. 303). Zawieszenie akcji protestacyjnej nie zakończyło nauczycielskiego oporu, ale uruchomiło nowe zasoby i zmotywowało do innych form zaangażowania. Jednym z przykładów potwierdzających aktywną postawę i zaangażowanie obywatelskie środowisk związanych z oświatą jest m.in. Projekt Obywatelskiego Paktu dla Edukacji, który powstał wiosną 2022 roku. Inicjatorem tego przedsięwzięcia jest Sieć Organizacji Społecznych dla Edukacji (<https://sosdlaedukacji.pl/o-nas/>), dla których najważniejsza jest poprawa jakości polskiej edukacji, a także podniesienie jej rangi w polityce

i debacie publicznej. Wszystkich popierających pakt łączy głębokie przekonanie o konieczności zmian, do których powinny doprowadzić wspólny namysł i dialog organizacji z władzami, w tym konsultacje z samymi uczniami, rodzicami oraz nauczycielami jako osobami na co dzień doświadczającymi skutków wadliwie prowadzonej edukacji. „Obywatelski Pakt dla Edukacji” jest dokumentem opisującym najważniejsze obszary oświaty, które wymagają naprawy wraz ze wskazaniem kierunków zmian. Wśród ponad 60 sygnatariuszy paktu są również organizacje, których działania zostały poddane analizie w tym artykule.

Inicjatywy i kwestie podejmowane przez organizacje oraz ruchy społeczne, pokazują że polska edukacja znajduje się w głębokim kryzysie. Złą kondycję szkolnictwa w ostatnim czasie dodatkowo osłabiły pandemia COVID-19 i konieczność zabezpieczenia warunków do nauki tysiącom dzieci uchodźczym z Ukrainy. Dlatego potrzebne są coraz bardziej świadomy wgląd i zaangażowanie sił społecznych w sprawy oświaty. Wykazywana przez nauczycieli aktywność, ich poczucie odpowiedzialności i dbałość o jakość zmian, powodują, że mają oni swój wkład w tworzenie społeczeństwa demokratycznego. Według Lecha Witkowskiego (2014) stawiany przez środowisko nauczycielskie opór nosi znamiona obywatelskiego nieposłuszeństwa. Bazuje na komunikacji między zwolennikami przeciwstawnych porządków i tym samym staje się w oświacie normą. Pomimo tego, że część nauczycieli unika konfliktogennych kontekstów społeczno-politycznych warunkujących wykonywanie zawodu, to są wśród nich liczni aktywiści, których stać na zrywy społeczne i świadome podejmowanie długofalowych działań w imię obrony takich wartości, jak: wolność, szacunek, autonomia czy należny status społeczny.

Bibliografia

- Arendt, H. (1999). *O przemocy. Nieposłuszeństwo obywatelskie*. Warszawa: Aletheia.
- Bielska, E. (2013). *Koncepcje oporu we współczesnych naukach społecznych. Główne problemy, pojęcia, rozstrzygnięcia*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Bielska, E. (2017). Zagadnienia oporu w perspektywie interdyscyplinarnej – między emancypacją a stagnacją. Wstęp. *Chowanna*, 2(49), 15–17.
- Bilińska-Suchanek, E. (2013). *Nauczyciel i opór (wobec) systemu edukacji*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- CBOS. (2022). *Komunikat z badań. Zaufanie społeczne*, 37. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2022/K_037_22.PDF
- Chmiel, T.B. (2015). Społeczeństwo obywatelskie po polsku – czyli o potrzebie edukacji do bycia obywatelem. W: D. Gierszewski, H.A. Kretek (red.), *Edukacja obywatelska dorosłych a społeczeństwo obywatelskie* (s. 136–145). Racibórz: Wydawnictwo PWSZ.
- Czerepaniak-Walczak, M. (2006). *Pedagogika emancypacyjna. Rozwój świadomości krytycznej człowieka*. Gdańsk: GWP.
- Elias, N. (2003). *Zaangażowanie i neutralność*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Foucault, M. (2000). *Historia seksualności*. Warszawa: Wydawnictwo Czytelnik.
- Gierszewski, D. (2015). Zaangażowane obywatelskie – przykry obowiązek czy zaszczytna powinność? Percepcja i konsekwencje dla rozwoju społeczeństwa obywatelskiego. W: D. Gier-

- szewski, H.A. Kretek (red.), *Edukacja obywatelska dorosłych a społeczeństwo obywatelskie* (s. 45–52). Racibórz: Wydawnictwo PWSZ.
- Giroux, H.A. (2001). *Theory and resistance in education. Towards a pedagogy of the opposition*. Westport–London: Bergin & Garvey.
- <http://edukacja.wdzialaniu.pl/>
- <https://ja-nauczyciel.pl/>
- <https://niedlachaosuwszkole.pl/>
- <https://protestzwykrzyknikiem.pl/>
- <https://sosdlaedukacji.pl/o-nas/>
- Kosiorek, M. (2020a). Civic Councils for Education. Critical discourse analysis. *Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej*, 28, 21–36. <https://doi.org/10.14746/ikps.2020.28.02>
- Kosiorek, M. (2020b). Zaangażowanie społeczne nauczycieli w obliczu kultury nieufności. *Przeгляд Pedagogiczny*, 2, 48–57. <https://doi.org/10.34767/PP.2020.02.03>
- Makowska, M., Boguszewski, R. (2013). Analiza danych zastanych – zagadnienia wstępne. W: M. Makowska (red.), *Analiza danych zastanych. Przewodnik dla studentów* (s. 9–31). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Mamzer, H. (2016). Opór, nieposłuszeństwo i zaangażowanie obywatelskie. W: M. Durzewska, H.A. Kretek (red.), *Obywatel w aspekcie fenomenologicznym* (s. 153–167). Racibórz: Wydawnictwo PWSZ.
- Milerski, B., Śliwerski, B. (red.). (2000). *Pedagogika. Leksykon PWN*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Olech, A. (red.). (2011). *Partycypacja publiczna – o uczestnictwie obywateli w życiu wspólnoty lokalnej*. Warszawa: Fundacja Instytut Spraw Publicznych.
- Olechnicki, K., Załęcki, P. (red.). (1998). *Słownik socjologiczny*. Toruń: Graffiti BC.
- Pacholski, M., Słaboń, A. (2001). *Słownik pojęć socjologicznych*. Kraków: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej.
- Pasikowski, S. (2014). Zagadnienie oporu w świetle wybranych kontekstów teorii socjologicznej. W kierunku perspektywy pedagogicznej. W: E. Bilińska-Suchanek (red.), *Opór w kulturze. Tradycja – Edukacja – Nowoczesność* (s. 49–70). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Pełczyński, Z. (2007). *Polska droga od komunizmu. Refleksje nad historią i polityką 1956–2006*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Przybylska, A., Giza, A. (red.). (2014). *Partycypacja obywatelska. Od teorii do praktyki społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Putnam, R.D. (1995). *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Radzewicz-Winnicki, A. (2014). *Żywiłowość otaczającej współczesności a szansa na homeostazę społeczną*. Zielona Góra: Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Schimanek, T. (2015). *Partycypacja obywatelska w społeczności lokalnej*. Warszawa: Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych.
- Skąpska, G. (1992). *Prawo a dynamika społecznych przemian*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Smolińska-Theiss, B. (2019). Nauczyciele wobec zmiany w oświacie – między służbą a oporem. *Pedagogika Społeczna*, 3(73), 293–307. <https://doi.org/10.35464/1642-672X.PS.2019.3.21>
- Sulek, A. (2002). *Ogród metodologii socjologicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Szkuclarek, T. (1993). *Wiedza i wolność w pedagogice amerykańskiego postmodernizmu*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Śliwerski, B. (2020). *(Kontr-)rewolucja oświatowa. Studium z polityki prawicowych reform edukacyjnych*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Świda-Ziemia, H. (1994). Mentalność postkomunistyczna. *Kultura i Społeczeństwo*, 1, 39–49.
- Świderek, K. (2013). Źródła danych zastanych. W: M. Makowska (red.), *Analiza danych zastanych. Przewodnik dla studentów* (s. 32–55). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

- Vinthege, S., Lilja, M. (2007). Resistance. W: G.L. Anderson, K.G. Herr (red.), *Encyclopedia of activism and socialjustice* (s. 1277). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Witkowska, M., Wierzbicki, A. (red.). (2008). *Spoleczeństwo obywatelskie*. Warszawa: Wydawnictwo Aspra Jr.
- Witkowski, L. (2014). Opór w kulturze i humanistyce. Aspekty pedagogiczne. W: E. Bilińska-Suchanek (red.), *Opór w kulturze. Tradycja – edukacja – nowoczesność* (s. 21–31). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Wnuk-Lipiński, E. (2008). *Socjologia życia publicznego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Zalewska-Bujak, M. (2022). W poszukiwaniu nauczycielskiego oporu – na podstawie narracji nauczycieli. *Lubelski Rocznik Pedagogiczny*, 41(1), 23–40. <https://doi.org/10.17951/lrp.2022.41.1.23-40>

FORMY OPORU NAUCZYCIELSKIEGO JAKO PRZEJAW OBYWATELSKIEGO ZAANGAŻOWANIA W PROCES DEMOKRATYZACJI EDUKACJI

Abstrakt

Celem artykułu jest ukazanie i rekonstrukcja przejawów oporu nauczycieli na przykładzie działań wybranych ruchów i organizacji społecznych. Problematykę badawczą skoncentrowano wokół pytań: Jakie formy działań oporowych podejmują osoby skupione w nauczycielskich ruchach i organizacjach społecznych? Jakie zagadnienia dominują w działaniach podejmowanych przez wybrane ruchy i organizacje społeczne? Badania miały charakter eksploracyjny, przeprowadzono je za pomocą *desk research*.

Zaprezentowane formy zaangażowania obywatelskiego i oporu nauczycieli opierają się na sieciach obejmujących organizacje oraz na nieformalnych więziach i oddolnych działaniach w środowiskach lokalnych lub Internecie. Mobilizacja, zaangażowanie, wspólnotowość i walka o demokratyczne wartości to realne świadectwo budowania przez środowisko nauczycielskie społeczeństwa obywatelskiego.

Słowa kluczowe: opór, nauczyciel, zaangażowanie obywatelskie, ruch społeczny, demokratyzacja oświaty

FORMS OF TEACHER RESISTANCE AS A MANIFESTATION OF CIVIC ENGAGEMENT IN THE PROCESS OF DEMOCRATISATION OF EDUCATION

Abstract

The aim of the article is to show and reconstruct manifestations of teacher resistance using an example of the activities of selected social movements and organisations. The research problems focus on the following questions: What forms of resistance activities are undertaken by people involved in teacher social movements and organisations? What issues dominate activities undertaken by selected social movements and organisations? The research was exploratory and was conducted using *desk research*.

These forms of civic engagement and teacher resistance are based on networks of organisations, informal bonds and grassroots activities in local communities or Internet. Mobilization, engagement, community and struggle for democratic values are real testimony of building a civil society by the teachers' community.

Keywords: resistance, teacher, civic engagement, social movement, democratisation of education